



1. ÁBRA. Az MH 25/88. Könnyű Vegyes Zászlóalj katonái a csapatzászlójukkal, 2013-ban, „négyszínnyomású” (hadi) gyakorlóruházatban (Fotó: HM Zrínyi Nkft. / Füzes Judith)

BERKESI BALÁZS*

A MAGYAR NÉGYSZÍNNYOMÁSÚ GYAKORLÓRUHÁZAT TÖRTÉNETE

Összefoglalás: A nagy politikai átrendeződések során a fegyveres erőknél nemcsak szervezeti átalakulások mennek végbe, hanem rendszerint külsőségeikben is megújulnak. Az 1960-as években bevezetett gyakorlóegyenruha-család 1990-re elavult, és cseréje a politikai rendszerváltással gyakorlati okokból is fontos kérdés volt. Így vált az új négyszínnyomású gyakorlóruházat az átalakuló Magyar Honvédség egyik jelképévé, ha nem egyik legfontosabb szimbólumává. A szerző a 90 M (hadi) gyakorlóruházat történetét és változatait mutatja be.

Kulcsszavak: (hadi) gyakorlóruházat, katonai egyenruházat, négyszínnyomású terepminta, Magyar Honvédség

Abstract: Whenever a change of regime takes place, it is quite common to see reorganisation in the armed forces and bringing in new equipment. The Hungarian battle dress uniform introduced in the 1960s became obsolete by 1990; its replacement was not simply a pragmatical issue after the political changes. And so the then new four-colour camouflage uniform became a symbol of the transformation of the Hungarian Defence Forces after 1990. The author tells the story and the variants of the 90 M battle dress uniform.

Keywords: battle dress uniform, military uniform, four-colour camouflage pattern, Hungarian Defence Forces

BEVEZETÉS

A cikk célja, hogy bemutassa a Magyar Honvédség 90 M négyszínnyomású gyakorlóruha-családjának történetét a tervezés fázisától egészen a kivonását követő utóéletéig. A szerző 2019–2023 között a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum munkatársa volt, jelenleg az MH vitéz Szurmay Sándor Bu-

dapest Helyőrség Dandár egyik szervezeti eleménél dolgozik honvédelmi alkalmazottként és több mint tíz éve foglalkozik magyar katonai gyakorlóruhák történetével. Továbbá már egy évtizede katonai hagyományőrzőként is tevékenykedik, különösen nagy hangsúlyt fektetve a magyar felderítő csapatok, valamint a szolnoki MH

88. Légimozgékonyaságú Zászlóalj és jogutód szervezeteinek történetére.

A magyar katonai egyenruhátörténet egyik tagja az 1990-es politikai rendszerváltás után rendszeresített „négyszínnyomású” tereptarka (hadi) gyakorlóegyenruha-család. Ez a több tagból álló együttes szimbólumává vált a Magyar Honvédség 1990 utáni átalakulásának, egyben a napjainkban használt 2015 M összefegyvernemi gyakorlóruházatának elődje is.

A 20. század során számos (hadi) gyakorló-egyenruhát rendszeresítettek a magyar katonák számára. A 90 M általános (hadi) gyakorlóöltözet történelmi jelentősége ellenére mára szinte teljesen elfelejtették, annak dacára, hogy az egyenruhacsalád közel 20 éves szolgálati időt tudhat maga mögött. Ezt az 1990-ben kifejlesztett, a szakmai zsargonban „négyszínnyomásúnak” nevezett, 90 M (hadi) egyenruhacsaládot [1], utalva a tereptarka foltjaira, a katonák előszeretettel nevezték „bocinak”. (1. ábra)

* MH vitéz Szurmay Sándor Budapest Helyőrség Dandár, honvédelmi alkalmazott, hagyományőrző.
ORCID:
0009-0007-5539-4341

KÍSÉRLETI GYAKORLÓRUHÁZAT

Az egyenruha eredete az 1989–90-es rendszerváltásig vezethető vissza, de a mintaszáma közel sincs összhangban az előbb említett évszámokkal. Az évtized elején a Magyar Honvédség nem rendelkezett összefegyverelmi tereptarka gyakorlóruhával, ilyenből csak specializált (pl. ejtőernyős, rep. szerelő, külföldi missziókba szánt) öltözetek tartoztak a „ruhatárhoz”. A külszolgálatra szánt „Hurrikán” fantázianevű gyakorlót az iraki Bakubában 1988-ban, ENSZ-színekben tevékenykedő magyar békefenntartóknak is kiadták. [2] Az 1991-ben, a budavári Hadtörténeti Múzeumban megrendezett kiállításon, amely a Magyar Honvédség számára rendszeresítendő új egyenruhákat volt hivatott bemutatni (a látogatók szavazhattak a bábukon látható változatokra), helyett kapott egy új gyakorlóöltönyt is. [3] Az utóbbi gyakorlóruházat színe még mindig az 1962–1965-ben bevezetett olajzöld (vagy olívizöld) volt, de a szabása már eltért az 1960 óta (akkor még eltérő színárnyalatban) létező egyenruháétól. (2. ábra) Ezt a kísérleti, gyakorlóruhát a hozzá tartozó (magyar viszonylatban új, de már a maga korában is teljesen elavult) málhamellénnyel együtt a Honvédség több alakulatához (pl. a szolnoki MH 34. Bercsényi László Felderítő Zászlóalj „kettős rendeltetésű szakaszához”) is elküldték csapatpróbára. A katonák (nagy általánosságban) pozitív véleményekkel voltak róla [4]. Sajnos alig maradt fenn ebből a csapatpróbára szánt egyenruhából. A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum (HM HIM) birtokába került zubbony vizsgálatából is megállapíthatjuk, hogy az jó minőségű anyagból készült, noha a pusztán vászon megoldás ekkor már igen csak elavultnak számított.

A zubbony nagy méretű, gombokkal záródó mellzsebekkel és jobb oldalon egy karzsebbel is rendelkezett. A zubbony – a felső kettő gombot leszámítva – rejtett gombolással készült, a mandzsetta gombjai pedig ún. „puskás” mintázatot kaptak. (A gombokon 1957 óta használták a két ke-

resztbe tett „puska koszorún” jelképet.) A rendfokozati jelzés a bal karon kapott helyet, ami egy 1945 óta többször is felmerült gondolat, bár sosem véglegesítették a Magyar Honvédségnél. A könyökökre a zubbony anyagával megegyező foltok kerültek. Az addig használt zöld legénységi, illetve a hivatásos állomány számára kiadott barna ing helyett egységes, zöld gyakorlópólót terveztek, amelynek a bal karjára lehetett felerősíteni a rendfokozati jelzést. [5; 21–25.] A HM HIM gyűjteményébe két eltérő zubbony is bekerült: az egyik egy gombos pánt kapott helyet, amelyre „rá lehetett húzni” a hajtóka formájú rendfokozati jelzést (akár csak egy vállszalag és váll-lap esetén)¹, míg egy másik példányon egy jóval egyszerűbb tépőzárt varrtak fel a zubbony bal ujjára, hogy a viselője annak segítségével tehesse fel a rendfokozati jelzését².

A nadrág a 65 M (hadi) gyakorlóruhától eltérően bővebb szabású volt, és nagy, gombos combzsebek is helyet kaptak rajta. A szárát a bakancsba kellett tűrni, hasonlóan a 65 M nadrághoz. Az ülepét és a térdét (combközéptől) külön szabott ülep- és térdfoltokkal megerősítették. [5] A télikabát (amit a katonai szleng csak „mikádóként” emlegetett) szabása megegyezik a nyárral, kiegészülve két „átnyúló hasítékos” (kézmelegítő) zsebbel. A 65 M télikabát rendszerezése óta élő hagyomány jegyében a téli felsőt kivehető, steppelt vattázott (vatelin) béléssel látták el³, valamint derékban összehúzzhatóra készítették el. [5; 24.] A téli nadrágról nem állapítható meg, hogy kantáros vagy szimpla kivitel, de a legvalószínűbb, hogy a 87 M ejtőernyős téli nadrághoz hasonlóan az előbbi megoldással készült, valamint bélelt volt. A szárát egy gomb és szalag segítségével össze lehetett húzni. A felső és alsó ruhák zsebeit bőséghajtásokkal tervezték meg, méretük jelentősen megnőtt a 65 M egyenruhához képest, így sokkal alkalmasabbak voltak célzsebeknek. [7; 206.]

Habár a nyári gyakorlóhoz az 1975 óta használt, magasan szabott elő-

részű Bocskai-sapkát kellett viselni, a téli verzióhoz saját, alacsony szabású, szemernyős darabot terveztek, amelyre könnyen rá lehetett húzni a műszálas „csősalat”, így kényelmesebben viselhették a rohamszakot a katonák. [5] A jól ismert „téli ing” (közkedvelt ragadványnevének a „molinó”) helyett átmeneti időszakban magában is viselhető pulóvert is terveztek, amelynek szintén a bal ujjára lehetett felerősíteni a rendfokozati jelzést. [5] Új derékszíjat ekkor még nem terveztek (legalábbis a füzetbe nem került be), így az akkor használt „régi” varrott/szegecsezt, pergőcsatos legénységi, valamint a „kétüskés” hivatásos állományú bőrszíjakat használták hozzá. Ugyanakkor a zubbonyon már nem volt ott a megszokott vállpánt, és így



2. ÁBRA. A kísérleti gyakorlóruházat a Hadtörténeti Múzeum 1991-es kiállításához készült „zöld füzetben”. Jól megfigyelhető a zubbonyon a karzseb és a karon viselhető rendfokozati jelzés. A tereptarka változatban a zseb már a zubbony bal ujjára került át [6]

¹ 97/98 leltárjelzetű zubbony (HM HIM tulajdona).

² NR 691 leltárjelzetű zubbony (HM HIM tulajdona).

³ RR689 leltárjelzetű egyenruha (HM HIM tulajdona).



3. ÁBRA. 2000-ben gyártott 93 M ejtőernyős zubbony. Szabásában csak az extra könyökfoltokban tér el a 87 M variánstól, valamint erről a változatról már eltűnt a vállszalag. A bal karjára a nemzeti színű pajzs is felkerült, ami ekkortájt terjedt el belföldön (A Magyar Különleges Erők Hagyományörző Egyesület tulajdona)

a tiszti-tiszthelyettesi vállszíjat⁴ nem lehetett (és nem is kellett) felszerelni. Fontos megjegyezni, hogy ez is azt mutatja, hogy komoly szándék volt a rendfokozati jelzések és azok viseleti elemeinek megváltoztatására. [5]

Az 1992-es próbákat követően nem indult be az új gyakorlóruházat sorozatgyártása. A Honvédség továbbra is a régi gyakorló-egyenruhákat alkalmazta, bár a háromszínű 87 M ejtőernyős ruházatot más, nem ejtőernyős kihelyezésre felkészített alakulat számára is kiadták, például a Budapesten települő MH Békefenntartó Erők Kiképző Központnak (MH BEKK), vagy az 1993-ban felállított szolnoki MH 88. Légimozgékonyaságú Zászlóaljnak. Magasabb beosztású tisztek is gyakran viseltek ejtőernyős gyakorlót sajtónyilvános megjelenéseken, különösen külföldi csoportok fogadásánál. [8][9] Egyértelműen megnőtt az igény egy új, tereptarka gyakorló-egyenru-

ha iránt, amit tovább erősített az MH nyugati orientációja, valamint a sorozott tömeghadsergről a kisebb, szerződéses/hivatásos állományú haderővé történő átalakulás folyamata. Az egyszínű (hadi) gyakorlóruházat jellemzően a sorozott fegyveres erők egyik védjegye volt⁵, illetve tulajdonképpen ma is az, ha az osztrák Bundesheert, vagy az izraeli haderőket vizsgáljuk. Az egyszínű (hadi) gyakorlóruházat a Varsói Szerződés tagjaként optimális volt a Magyar Néphadseregnek, ellenben a Békapartnerségi Programba belépő, majd a NATO felé törekvő Magyar Honvédségnek már kevésbe felelt meg.

A NÉGYSZÍNNYOMÁSOS GYAKORLÓRUHÁZAT

Az sem elhanyagolható tény, hogy a 90-es években valóságos tereptarka „bumm” következett be a világ katonai egyenruháinak világában [7; 206.] Nem szabad elfelejtenünk, hogy az orosz hadsereg is ekkortájt kezdte nagy számban rendszeresíteni a még az 1980-as években tervezett összefegyvernemi VSzR-93 gyakorlókat [11][12], ami még egy lökést adott az új magyar tereptarka gyakorlóruházat bevezetése felé. 1992 és 1994 között a magyar tervezők több különböző anyagot és színárnyalatot kipróbáltak. A kiindulási alap az amerikai „woodland” (erdei) mintázatra emlékeztető, a magyar hagyományoktól eltérő, vagyis nem három-, hanem négyszínűsített kombináció lett. [7; 206.] A „Magyar Honvédségnél 1993-tól rendszeresített bevezetett tereptarka gyakorló alapanyagoknak az alap műszaki mechanikai követelményeken túl megfelelő álcázó tulajdonságokkal is rendelkezniük kellett. Követelmény, hogy a négy szín – homok, zöld, barna, fekete – megfelelő összeállítása, színerőssége azonos hatású legyen a természetben előforduló színekkel. A színek nyomása ennek elérése érdekében már az szövet alapanyag fejlesztésének időszakában az előírt értékeknek megfelelően történt.” [13; 50.]

Az új, immáron négyszínűsített tereptarka egyenruhacsald az MH Ruházati Ellátó Központ által kiadott 1994-es tájékoztató füzetben debütált. Gyors szemrevételezés után láthatjuk, hogy az 1991-ben bemutatott, majd 1992-ben csapatpróbára küldött „zöld ruha” vonalai köszönnek vissza szinte minden új tereptarka gyakorlóruhán. Itt már mintaszámmal is jelölték őket: a „90 M nyári” és „téli gyakorlóöltözet” végső soron a kísérleti egyenruha „mimikrizett” változata. A leírás szerint: „Anyaga tereptarka, mintázata négy színből tevődik össze, mely jó álcázási lehetőséget biztosít.” [13; 50.] Fontos megemlíteni, hogy a 90 M általános gyakorlóruházat alapanyagának összetétele a kezdetekben 100% pamut volt. A későbbi továbbfejlesztések során, a 2000-es évek elején az alapanyag összetételét felváltotta a kevertszál (50% pamut és 50% poliamid) összetétel, amely növelte az anyag strapabíróságát, valamint a komfortérzetet. Ezzel egyidőben felmerült az igény az éjszakai láthatóság csökkentése iránt, amit az infralámpák elterjedése tett szükségessé. Így kapta az alapanyag az infrareflexiós tulajdonságát, amely az alapanyag festésével egyidőben került felvitelre.

Formai kialakítás tekintetében eltérés azonban a „zöld ruhához” képest a rendfokozati jelzésben mutatkozott, az a karról a hagyományos helynek számító zubbonygalléra került át, bizonyos esetekben a klasszikus paroli mintáját követve. A legénységnek ekkor még (továbbra is csak papíron) rendfokozat-alap nélkül, a galléra felvarrt fehér, hatágú műanyag csillagokkal kellett megelégednie. A tiszthelyettesek és tisztek azonban barna posztóval bevont merev alapra felhelyezett fém hatágú csillagokat kaptak. A tiszthelyettesi jelzésen bronzszínű paszomány és ezüstcsillagok, a zászlós és a tiszti kivitelekre pedig aranycsillagok kerültek fel. Ekkor még terveztek külön szerződéses rendfokozati jelzéseket is, amelyek zöld vászon bevonattal és szegély nélkül ké-

⁴ A sorkatonák maró humorral csak „majomkantárnak” vagy „növekedésgátlónak” hívták, de ismert volt az „antantszji” elnevezés is. (Berkesi István tartalékos hadnagy visszaemlékezése 2016-ból.)

⁵ Az egyik kivétel pl. a japán véderő, ami csak 1989 után kezdett áttérni az egyszínű, zöld, amerikai stílusú egyenruháról az összefegyvernemi tereptarka uniformisra. [10]

szültek (volna). Érdekeség, hogy ilyen 1994-ben bemutatott rendfokozati jelzéssel ellátott zubbannyal rendelkezik a HIM is⁶, amely ráadásul a már említett MH BEKK egyik századosának tulajdona volt. A gyakorlatban azonban ezek a rendfokozati jelzések nem terjedtek el.

A kísérleti ruhához képest ekkor már (papíron) rendezték az öv kérdés is: az *„Öv részébe a tiszt és tiszttheyettes állomány fekete bőr övet, a sorállomány hevederövet használt.”* [14] A nyári nadrág szára gumírozott volt, ezért már nem kellett betűrni a bakancsba, mint a kísérleti nadrágot. Az övcsatok eltértek volna egymástól: a tisztek a korábbi légénységi kimenő ruha övcsatja alapján elkészített, fekete, koszorúval szegélyezett két puskás változatot, míg a tábornokok tölgy- és olajággal kiegészített koronás kiscímeres verziót kaptak volna. A légénységi öv egyszerű fekete műanyag csattal lett volna ellátva, bár néhány képen a tábornokival megegyező övcsat szerepelt. A valóságban ez csak sokkal később és tulajdonképpen máshogy valósult meg.

A gyakorlósapka az 1975 óta használt, magasan szabott darab alapján készült el. A téli gyakorló is megőrizte a kísérleti ruha vonalait, de a téli sapka a nyári sapka vatelinnel bélelt és lehajtható füllel ellátott változata lett. A rendfokozati jelzést a bal ujra kellett felerősíteni, ami egyébként nem túl praktikus megoldás, hiszen a fegyverszój, illetve hátizsák pántja könnyen elakadhatott volna rajta. A nadrág itt már bizonyíthatóan kantáros kivitelezésben készült. A fűzetből kiderült az is, hogy téli időszakban a nyári gyakorlót is viselni kellett alatta, valamint bizonyos esetekben a pulóvert is fel lehetett venni hozzá. Érdekeség, hogy ez az utóbbi ruhadarab ekkor még nem került be a fűzetbe, csak két évvel később debütált hivatalos kiadványban. [15] A sapkák jelvényeit a megszokott barna műanyag helyett nemzeti színűre cserélték, ezzel végleg szakítottak az 1950-es évek második felétől alkalmazott „szovjetes” darabokkal.

Az 1994-es kiadványban további három négyszínnymású egyenruhát

mutattak be. Az egyik a 93 M nyári és téli gyakorló, amelyet a legkönnyebben úgy tudnánk jellemezni, hogy ezt szánták „tábornoki uniformisnak”. A 90 M gyakorlókhoz képest itt szembeötlő különbségek vannak az 1991-ben bemutatott zöld színű kísérleti ruhától eltérően: a zubbonya nem kettő, hanem négyzsebes kivitelű, amelyek tűzöttek is voltak. Ráadásul nem kellett betűrni a nadrágba (furcsa, hogy ezt az egyébként praktikus megoldást miért nem az összefegyvernemi gyakorló esetén alkalmazták). A nadrág combzsebeinek kapacitását bőségajátásokkal növelték.

A gyakorlósapkák szabása némileg eltérő volt a korábban bemutatott daraboktól, inkább az 1944 M tábori fedő szabását követték. Elöl a rendfokozati jelzés kapott helyet (hasonlóan az 1950-ig használt megoldással), a sapka oldalán pedig barna topánt és tölgyfa- és babérágból kialakított koszorút varrtak fel. A téli sapka oldalára szőrmézett fül került. A nyári gyakorlózubbony és a bélelt télikabát bal zsebe fölé hímzett „HUNGARY” felvarró, a jobb fölé pedig a névfelirat került fel. Paradox módon végül ezek a felvarrt jelzések belföldi használatban csak lassan terjedtek el, inkább a külszolgálatot vállaló katonák (nem

feltétlenül tábornokok) zubbonyaira és „mikádóira” kerültek fel. A télikabát bélését panofix szőrmével, a gallért pedig műszőrmével oldották meg. A rendfokozati jelzést itt is (még) a karra kellett (volna) felerősíteni.

A 93 M ejtőernyős és repülőszerező nyári, valamint téli ruházat egyáltalán nem a „zöld ruha”, hanem az 1987 M egyenruhacsatlád szabását követte (a repülőszerezők a szerező szandált is tovább viselhették), bár a térd- és ülepfoltokat „átemelték” rájuk, valamint a téli sapkát is a kísérleti egyenruhára hasonlító formavilággal alkották meg, viszont ezek nem terjedtek el. (3. ábra) Az ejtőernyős, illetve repülőszerező gyakorlózubbonyon és télikabátokon kezdetben megtartották a (már 1987-ben is funkciótlan) patenettel záródó vállszalagot és a télikabát műszőrme gallérját, amely megoldásokat később elvetették. Az ejtőernyőshöz a régi, 1987-ben debütált rendfokozati jelzéseket („lepkéket”) szánhatták, mert a bal karra felkerült a téglalap alakú tépőzár. [14]

1996 volt az az év, amikor az új egyenruhacsatlád valóban használatba került a Magyar Honvédségnél. Ekkor adtak ki egy újabb tájékoztató fűzetet, amiben kisebb eltérések mutatkoztak az 1994-es kiadvány-

4. ÁBRA. Az MH 1. Könnyű Vegyes Ezred katonái a szolnoki kórházban történt tüzeset miatti evakuálás során (2003. febr. 3.). Jól látszik a jobb oldalon álló katona (tizedes) által viselt ritka, télikabátba való, nem szegélyezett rendfokozati jelzés [18]



⁶ Leltári szám: 2010.34.1. Ru.



hoz képest. [15] Ekkorra véglegese-
dett a 90 M gyakorlóruházat szinte
valamennyi eleme. A 93 M „tábornoki
gyakorló” már nem szerepelt benne,
ellenben a gyakorlópulóver már igen.
A „Köznapi- és gyakorlópulóver” a
zöld elődtől abban tért el, hogy
nemcsak a vállait erősítették meg, hanem
a könyökét is, valamint egy megerősített
zseb is felkerült a bal oldalra, továbbá
a zsebfedővel egy vonalban a jobb
oldalon, egy másik tereptarka foltot
helyeztek el. A rendfokozatot már nem
a bal karra kellett feltenni, hanem a
vállszalagokra, ugyanis egy téglalap
alakú vállszalagot terveztek hozzá. [15]

A rendfokozati jelzéseket egysége-
sítették, zöld posztó alapra hímzett
paszmányok és csillagok kerültek rájuk,
valamint a katonák jogállásától függetlenül
a zubbonyon és a télikabátban a gallérra
kellett felvarrni őket. Annyi eltérés volt,
hogy a sorállományú tisztesek számára
posztó alapú, körbefutó hímzés nélküli
jelzést adtak ki.

Az ejtőernyős és repülőszerező „mika-
dóról” elhagyták a műsörme gallért. Az
ékitményeket egységesítették: a bal
zseb fölé a ma is használatos „HUNGARY”,
a jobb oldalra pedig a hímzett névfelirat
került. A tábornoki gyakorlósapkára
egy nagy méretű, hímzett,

koszorúval övezett koronás kiscímet
varrtak fel. [15] Érdekes, hogy a leírás
szerint a nyári gyakorlósapkára nem
kerülhetett fel a rendfokozati jelzés,
azonban a gyakorlatban 2002-ben már
(az 1965 óta tartó hagyomány fényében)
a bal oldalra kellett felvarrni a rendfokozati
jelzéseket. [16][17]

A sors fintora, hogy a tájékoztató
füzet kiadásának évében már kiadták a
90 M összefegyvernemi gyakorlóruházat,
igaz elsősorban a tábornokok, valamint a
Boszniában tevékenykedő IFOR (Implementation
Force) békefenntartói részére. A füzetben
látott és a valóságban viselt egyenruhák
között azonban voltak különbségek. Kezdetben
még nem egységesen látták el a kontingenst
90 M egyenruhával: a fő munka/szolgálati
öltözet a régi 65 M zöld gyakorló volt,
valamint a 87 M ejtőernyős ruházat is jelen
volt. [7; 206.] A magyar kontingens 1996.
január 31-én áttelepült Okucaniba (Horvátország),
ahol még csak az egyenruhacsald bizonyos
elemeit viselték [19], azonban az első váltást,
amit júliusban indítottak el, már teljesen
90 M gyakorlókkal látták el. [20] Ekkor
még nem álltak rendelkezésre kellő számban
a gallérra felvarrható parolák, és jobb híján
olyan zubbonyokat rendeltek, amelyekre
vállszalagokat varrtak, hogy (az 1994 óta
hatágú csillagok

kal szerelt) posztó bevonatú gyakorló váll-
lapokat rá lehessen húzni. A külszolgálatos
feladat miatt kis méretű „HUNGARY”,
valamint névfeliratokkal látták el őket.
A jobb karra sárga szegélyes, nemzeti színű
pajzs (fontos, hogy ekkor még ez szigorúan
csak békefenntartó jelzés volt [21]), míg a
bal oldalra cirill- és latin betűs „IFOR” fel-
iratú, fehér és világoskék színű karjelzés
(bizonyos esetekben ilyen csapatkarjelzéssel
ellátott karpánt) került. Egy a HM HIM
birtokában lévő „miszsiós” zubbonyon jól
megfigyelhetők ezek a disztinkciók⁸. A tárgyalt
darabon – amit egy Udvardy nevű zászlós⁹
viselt – még a „felszabadult” hajtókán
elhelyezett fegyvernemi jelzések (lövész)
is helyet kaptak.

Létezett azonban egy öltözet, amely nem
került be az 1996-os tájékoztató füzetbe,
csak a hátsó borítóján volt látható. A fotón
a kétrészes esővédő öltönyt a magyar kontin-
gens egyik katonája viselte, illetve a felkés-
zítésnek helyt adó Ercsi lakta-nyában,
valamint boszniai területen forgató tévé-
stábok felvételein is látható volt az öltözet.
1996. január 17-én Göncz Árpád köztársasági
elnök látogatta meg a kontingenst annak
elbúcsúztatása alkalmából. A felsorakoztatott
díszlegység tagjait egységesen az új esővédő
öltönybe öltöztették, valószínűleg azért,
mert ebből állt a legtöbb a rendelkezésre.
A QR-kóddal jelzett felvételen jól látszik
az is, hogy csapadék nem hullott, így ez a
tény csak azt az elméletet erősíti, hogy az új,
tereptarka egyenruhában történő egyöntetű
megjelenést csak így tudták megoldani. [22]
Az 1998-as öltözködési utasítás kitért rá,
bár a mintaszámát nem közölte: „A hivatásos
állomány a hadi- (gyakorló-) öltözetéhez
esővédő öltönyt, a tisztes rendfokozattal
rendelkező szerződéses és a hadköteles
katona esőgallér-sátorlapot, illetve szakbe-
osztástól függően esővédő öltönyt hord.” [16]
Azért is biztosak lehetünk abban, hogy erről
az esővédőről van szó, mert a szabályzat
kitér a rendfokozati jelzésekre: „122. Barna
hímzett (tépőzár) (paroli) rendfokozati jel-
zést visel

5. ÁBRA. Magyar katonák
a Szablya 2002
hadgyakorlaton
négy színnyomású,
kétrészes esővédő
öltönyben [34]



⁷ A korai variánsban csak latin betűs felirat volt közepén. (Magángyűjteményben található darab vizsgálata.)

⁸ 2010.29.1.Ru

⁹ 2010.29.1.Ru

a Honvédség állománya a pólón és az esővédő zubbnyon barna – a hadihajós állomány sötétkék – alapszínben. ... 138. Tépőzárral felszerelt himzett paroli rendfokozati jelzést visel a Honvédség állománya a pólón és az esővédő zubbnyon.” [16] (5. ábra)

Az 1996-os horvátországi és boszniai (a jobb oldali QR-kóddal jelzett) felvételeket tanulmányozva láthatjuk azt is, hogy habár az ugyanabban az évben kiadott füzetben a téli felsőruháról már eltávolították a műszörmegallért, egy bizonyos mennyiség mégis elkészült belőle, hiszen több hivatásos tiszt, valamint az akkori honvédelmi védelmi miniszter, Keleti György is viselte egy látogatása alkalmával. Azonban a rendfokozati jelzést nem a karra varrták fel, hanem egyszerűen régi váll-lapot húztak a vállszalagokra. [23] Továbbá az új téli sapkák helyett a katonák jobbára a régi műszörmézett „usankát” viselték téli körülmények között, nyáron, illetve átmeneti időszakban pedig zöld baretsapkát, műszaki sapkajelvénnel. Ez a gyakorlat a későbbiekben is megmaradt, bár lövész fegyvernemi jelzést tartalmazó himzett kiegészítővel.

1996-ban egy másik nyári változat is megjelent a külszolgálatra alkalmazott nyári gyakorlókból egy, az Egyesült Államokba küldött csoporton. Ez a gyakorlóöltöny annyiban tért el az IFOR-SFOR variánstól, hogy a 93 M ejtőernyős ruházat alapján készült, kiegészítve a zubbony bal karjára felvarrt nemzeti színű pajzzsal, amely más változatokhoz képest lejjebb került. Jól látszott továbbá az is, hogy a 87 M zubbnyon megismert, a „lepkék” számára felvarrt tépőzárak lemaradtak a zubbnyokról, és a hiányzó új rendfokozati jelzéseket az ejtőernyős zubbnyra felerősített váll-lapokkal oldották meg. Különösen érdekes látványt nyújtottak a gyakorlónadrágokba behúzott régi tisztí bőr derékszíjak. [24]

Az 1997-től SFOR (Stabilisation Force) néven tevékenykedő erőn belül működő magyar műszaki kontingens tagjait fokozatosan és teljesen „átöltöztették” 90 M (hadi) gyakor-



lóba, majd az 1999-ben elindult koszovói KFOR (Kosovo Force) magyar csoportját már az induláskor kizárólagosan ezzel a gyakorlóruhával láttak el. [7; 208.] A különböző ékítményeket is egységesítették: széles „HUNGARY”-t és a nevet tartalmazó felvarrók kerültek rájuk, valamint 1996 decemberére már kellő mennyiségű, galléra felvarható rendfokozati jelzés (paroli) is rendelkezésre állt, hogy az akkori SFOR-váltást ellássák velük. [25] Ennek következtében végleg eltűnt a vállszalag a zubbnyokról és a „mikádókról”.

Belföldön is egyre jobban elterjedt a négy színnyomású gyakorlóruházat. A sorkatonák (illetve az egész MH) létszámának csökkenésével, továbbá a szerződéses állományú katonák létszámának növekedésével egyre több lett a tereptarka gyakorlót viselő katonák a Honvédségben, de a régi „65 M zöld ruha” egészen 2004-ig, a sorkötelezettség felfüggesztéséig tartotta magát. [7; 208.] Gyakori volt a „vegyes öltözködés”, például a szolnoki MH 88. Gyorsreagálású Zászlóaljnál nemcsak a sor-, de a szerződéses és hivatásos katonák között is. Az alakulat felállítása óta a 87 M ejtőernyős gyakorlóruházat volt használatban, és az 1990-

es évek második felétől a különböző külföldi gyakorlatokon is abban vett részt az állomány. Ezekben az esetekben a régi zubbnyokra megkapták az 1996 óta használt „HUNGARY” jelzést, valamint a nemzeti színű pajzsot, továbbá a gyakorlópólót is. [26] (6. ábra) Az utóbbiakat hazai feladataik során is viselték a korszerűtlen gyakorlóingek helyett, ahogy a külszolgálatos zubbnyokat is gyakran „magukon felejtették”. [28]

Egy 2000-ben szolgált sorkatonára visszaemlékezése szerint a tapolcai Kiképző Központban alapképzésre még az „újrifestett”¹⁰ 1965 M gyakorlóruházatot utalták ki számára (műanyag ellenzős, vagyis 1965–1974 között gyártott gyakorlósapkával és régi, sárga színű gyakorlóinggel) [30], de Székesfehérváron az MH 5. Alba Regia Vezetésbiztosító Zászlóalj Biztosító századában már a négy színnyomású gyakorlót kapta meg a zöld pólóval együtt. Hevederöv helyett a régi, bőr legénységi övet volt kénytelen a nadrágba „behúzni”. [31]

A 2001 októberében Egerben megrendezett nemzetközi felderítő versenyen indult magyar csapatok, valamint a szervezést lebonyolító személyek egyenruhái egyaránt vegyes képet

6. ÁBRA.
A Portugáliában, 1998-ban készült felvételen az MH 88. Gyorsreagálású Zászlóalj katonái zubbnyán jól megfigyelhetőek a később belföldi használatban alkalmazott felvarrók [27]

¹⁰ Az 1960-as évektől bevett gyakorlat volt, hogy a viseléstől és mosástól megfakult zöld gyakorlóöltönyöket erős zöld festékkel újrifestették. [29] Viszont ez a megoldás közel sem volt tökéletes: „... Erről később kiderült, hogy az izzadó lábon zöld foltokat produkál, cserébe az izzadság sója fehérre kiütözik rajta. ...” [30]



7. ÁBRA. Magyar katonák sivatagi gyakorlóruházatban 2015-ben, Afganisztánban [39]



mutattak: zöld színű 65 M, 90 M össz-fegyvernemi, 87 M és 93 M ejtőernyős gyakorlók egyaránt előfordultak attól függően, hogy melyik alakulattól érkezett, illetve hogy milyen státusszal, valamint beosztással rendelkezett az illető. [32] Az eredetileg missziós feladatokra kiadott egyenruhákra tervezett nemzeti színű pajzs 2000 után belföldi használatban is általános lett. Sőt, 2003-ban már rögzítettek a tévékamerák (a mellékelt QR-kódon elérhető a felvétel) „színcsökkentett”, vagyis zöld színárnyalatokból összeállított pajzsokat is az MH 1. Könnyű – Vegyes Ezred¹¹ katonáin, noha ezek nem voltak hivatalosak, hanem egyéni beszerzésekről lehetett szó. [33]

A derékszíjak kapcsán is elmondható, hogy rendkívül vegyes volt a kép. A fent már ismertetett régi bőr derékszíjak és új hevederövek eltérő csatokkal, párhuzamosan futottak 2004-ig. A sorkötelezettség felfüggesztése után egységesült a viselet a fekete hevederövekre.

2004-et követően, közel hat év átmeneti idő után terjedt el és vált kizárólagossá az egész MH-ban a négyszínnyomású egyenruhacsalád. Nem kellett sokat várni, hogy a meglévő darabok mellé új változatok készüljenek: a 2000 M nyári gyakorlóról a 9/2005. (III. 30.) HM rendelet („a Magyar Honvédség Öltözködési Szabályzatának kiadásáról”) tesz említést [35], de valószínűsíthetően az első darabokat már 2000 körül legyártották. Ez tulajdonképpen nem más, mint egy könnyített, vékonyabb anyagból készült, térd- és ülepfoltok, valamint karzseb nélküli 90 M összefegyvernemi gyakorló, amely „ripstop”¹² (megerősített vászonkötésű) anyagból készült. A két felkarra egy-egy gomb is felkerült; ennek és egy fülnek a segítségével fel lehet tűrni és rögzíteni az ujjakat a komfortosabb viselés érdekében. [37] Ismert egy rövid ujjú változat is, de annak a viselhetőségét 2010. december 31-vel megszüntették. Fontos megjegyezni, hogy kezdetben még 100% pamut anyagok használatában gondolkodtak a tervezők, de az



ezredforduló után az 50% pamut és 50% poliamid összetételű „kevert szövetre” váltottak, amivel az egyenruhákat tartósabbá és komfortosabbá kívánták tenni.

2003-ban elindult a Magyar Honvédség iraki és afganisztáni szerepvállalás-sorozata. Az új környezet miatt egy sivatagi színvilágú gyakorlóruházatra is szükség lett. A tervezők kézenfekvő megoldást választottak: az 1990 M összefegyvernemi hadiruházat kialakítását megtartva egy dominánsan barna-homok színvilágú, háromszínnyomású „sivatagi gyakorlót” alkottak, az amerikai DCU („Desert Camouflage Uniform” – sivatagi te reptarka egyenruha) alapanyagából. (7. ábra) Általános célú fejfedőnek pedig körkarimás, viharzsinórral ellátott kalapot terveztek hozzá¹³. Az első darabokat még külföldi forrásból szerezték be, amelyek színhelyesek voltak a hivatalos dokumentumokban [35] 2003 M-ként említett ruházattal. A későbbiekben már „magyar alapanyagból” legyártott gyakorlóruhákat szállítottak a Magyar Honvédségnek, amelyek már négy színt tartalmaztak és 2003 M sivatagi (hadi) gyakorló néven került a rendszerbe. [38] Az öl-

tözködési szabályzat megszabta azt is, hogy a külföldi feladatra elvonuló alegységek tagjai itthon, a kibocsátó, illetve a fogadó ünnepségeken is a „sivatagi gyakorlót” viseljék. [35]

Érdekesség, hogy a 2004-ben bemutatott *Bevetés* című, a Katonai Filmstúdió által készített rövidfilmben az MH 1. Könnyű Vegyes Ezred felderítő katonái a sivatagi kalap négyszínnyomású változatát viselték. [40] Tagadhatatlanul praktikus fejfedő, és azóta is használatban van. (A film a mellékelt QR-kód segítségével megtekinthető.)

Az évek során több vállalat is konfekcionálta a Honvédség számára a négyszínnyomású gyakorlókat. A 2006 körül megjelent „erdei”, „kevert” és „ripstop” anyagból készült alvariánsok külön cikket érdemelnének, annyira eltérőek egymástól. 2010 körül jelentek meg a tépőzáras rendfokozati jelzéssel, név és „HUNGARY” jelzésekkel ellátott verziók is. Bár szabálytalan volt, számtalan katona extra tépőzárakat varrt a jobb karra a levehető csapatkarjelzések számára.¹⁴ Az alapvető probléma nem feltétlenül a ruházat anyagával adódott, hanem a hordmódjával; szinte nem talál-

¹¹ Az 1993-ban felállított 88. Légimozgékonyaságú, majd Gyorsreagálású Zászlóalj jogutóda, ami 2004-ig működött ezzel az elnevezéssel.

¹² „A Ripstop (hasadásgátló) szövet egy megerősített szövésű szövet típus. A vékonyabb textilbe 5-8 mm-enként egy vastagabb szálát fűznek be, a szövet a végén enyhe négyzet alakú mintázatot mutat és remek szakítószilárdsággal rendelkezik.” [36]

¹³ Ezt a katonák (a négyszínnyomású változatával egyetemben) előszeretettel gúnyolták „kalandkalapnak”.

¹⁴ 2010 előtt szabálytalan volt csapatkarjelzést felvarrni a zubonyok ujjára, de így is elég gyakori volt, különösen a 2000-es évek elejétől. [41]

koztam olyan katonával az évek során (beosztástól és rendfokozattól függetlenül), aki pozitívan értékelte volna, hogy a zubbonyt be kellett tűrni a nadrágba. Ezt az 1960 óta fennálló problémát közel hatvan évig görgette a katonai vezetés, és csak az új, 2015 M (hadi) gyakorlóruházat bevezetésével oldódott meg. Az új egyenruha a mintaszámától eltérően csak 2016 után terjedt el tömegesen, és 2018-tól lett általános, ezzel nyugdíjba küldve a már majd negyedszázados szolgálati múltat magának tudó „bociruhákat”.

Fontos megjegyezni, hogy az 1990 után átalakuló Magyar Honvédség egyik jelképévé, ha nem az egyik legfontosabb szimbólumává vált a négy-színnyomású gyakorlócsalád, annak ellenére, hogy bizonyos szempontból már rendszeresítéskor elavult volt. [7; 207.] A sors fintora azonban, hogy bár a Honvédség 2020-ra szinte teljesen „levetette” a régi gyakorlót, a maradék anyagok felhasználásával még 2016-ban készült egy „modernizált” változat, melyet elméletileg missziós célra szántak; mára ezek is „kikoptak” a használatból (csupán egyetlen KFOR-váltás viselte). [42] Ellenben a HM Elektronikai, Logisztikai és Vagyonkezelő Zrt. fegyveres biztonsági őrei még 2025-ben is viselik a 90 M egyenruhát, megfelelő kiegészítőkkal. Továbbá amolyan „pótygyakorlóként” vagy „ellenőrző ruhaként” áll használatban. Alighanem még sokáig megtalálható lesz „a boci” egyesek ruhatarában.

ÖSSZEFOGLALÁS

A 90 M egyenruhacs család távol állt a tökéletestől, de történeti jelentősége elvitathatatlan. Hibáival és előnyeivel együtt jól illeszkedett a saját korába és a 20. századi magyar egyenruha történetében igen tekintélyes szolgálati időt tudhat magáénak. A katonai gyakorlóruhák fejlődése 1945 után szédületes sebességre kapcsolt, így nem csoda, hogy nehéz volt lépést tartani a nemzetközi trendekkel. A 90 M gyakorlócs család végső soron ellátta feladatát, és mikor az ideje leáldozott, fokozatosan átadta a helyét az utódjának, így nem tehetünk mást, mint érdemei elismerése mellett emlékezzünk a Honvédség eme öltözet-együttesére.

HIVATKOZÁSOK

- [1] Magyar Honvédség Öltözködési Szabályzat és a Magyar Honvédség Öltözködési Szabályzatát módosító 149/1990. (HK 16.), 19/1991. (HK 3.), 104/1992. (HK 21.), 115/1992. (HK 24.), 68/1993. (HK 22.), 8/1995. (HK 4.), 39/1996. (HK 14.) HM utasítások. netjogtar.hu (Letöltve: 2024.02.11.)
- [2] Magyar ENSZ-katonák Bakubában. M1. ID: 310748, 1988. <https://nava.hu/id/310748/> (Letöltve: 2023.11.13.)
- [3] A Magyar Honvédség új egyenruhái. MTV híradó. ID: 05177_1991 https://nava.hu/id/05177_1991/ (Letöltve: 2024.02.04.)
- [4] Egy igazán „különleges” beszélgetés – interjú Kiss Zsolttal (III. rész). Felderítők Blogja. https://felderitokblogja.blog.hu/2019/04/21/egy_igazan_kulonleges_beszelgetes_interju_kiss_zsolttal_iii_resz (Letöltve: 2023.11.08.)
- [5] Pusztay Sándor (szerk.): Tájékoztató a Magyar Honvédség nemzeti hagyományokat tükröző öltözeti rendszeréről az új hadiruházat fejlesztéséről. MH Ruházati Szolgálatfőnökség, 1991.
- [6] Berkesi Balázs: „Boci” – de zöld? – Egy kísérleti egyenruha története (és ami utána jött) 2017.08.06. Felderítők Blogja. https://felderitokblogja.blog.hu/2017/08/06/boci_de_zold_egy_kiserleti_egyenruha_tortenete_es_ami_utana_jott (Letöltve: 2024.02.11.)
- [7] 100 év, 100 műtárgy a XX. század hadtörténetéből. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2012.
- [8] Fegyverzetellenőrzés. A Magyar Televízió felvétele 1991.05.30. MTV híradó. ID: 03801_1991 https://nava.hu/id/03801_1991/ (Letöltve: 2025.04.09.)
- [9] Jordán Gusztáv (szerk.): Magyar Honvédség. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1993.
- [10] Camopedia: Japan. <https://www.camopedia.org/index.php/Japan> (Letöltve: 2023.11.08.)
- [11] The History of The Russian VSR Camouflage Family. Uniform History. <https://www.youtube.com/watch?v=xhCkfJEyqo> (Letöltve: 2024.01.31.)
- [12] Jójárt Krisztián et al.: Az orosz–ukrán háború tapasztalatai I. Védelmi Tanulmányok. Nemzeti Közszerzői Egyetem, Budapest, 2024/1, 57.
- [13] MH Ruházati Ellátó Központ: Évkönyv 1995. Kornétás Kiadó, Budapest, 1996.
- [14] Tájékoztató füzet: A Magyar Honvédség új egyenruhái. MH Ruházati Ellátó Központ, 1994.
- [15] Tájékoztató füzet: A Magyar Honvédség új egyenruhái. MH Ruházati Ellátó Központ, 1996.
- [16] 19/1998. (XII. 16.) HM rendelet a Magyar Honvédség Öltözködési Szabályzatának kiadásáról. https://jogkodes.hu/jasz/1998_19_hm_rendelet_3434044 (Letöltve: 2025.02.25.)
- [17] NAVA: Honvédség 2002. ID: 06776_2002 https://nava.hu/id/06776_2002/ (Letöltve: 2024.02.04.)
- [18] Mészáros János: Ablakokon át adogatták ki a bebugyolált apróságokat – fotókon a 21 évvel ezelőtti szolnoki kórháztűz. Szóljon hírportál. https://www.szoljon.hu/helyi-kozelet/2024/02/ablakokon-at-adogattak-ki-a-bebugyolalt-aprosagokat-fotokon-a-21-evvel-ezelotti-szolnoki-korhaztuz?fbclid=IwY2xjawJjsBZleHRuA2FibQIxMAABHq-OfqoekAv1CXXZvJ1PzpK4lNwneNQoQXdwukBFzhbnMZSFCNougkZvTD_aem_wvRAL4c03zBdREtBSWlVow (Letöltve: 2025.04.09.)
- [19] NAVA: Hídverés – IFOR 1996. ID: 00716_1996 https://nava.hu/id/00716_1996/?fbclid=IwAR1Q4MAfDoQYJYU7aUbwWO012lQTsglVDHDP6RvjdIm1UAiN9pVA9Zw0AA0 (Letöltve: 2024.02.04.)
- [20] NAVA: Hídverés – 1996. ID: 02902_1996 https://nava.hu/id/02902_1996/?fbclid=IwAR2_12Uvey6RIch7XrbvGltOA8q9h0a5ytXDXfBqjYFa_nF98xBDooy3_M0 (Letöltve: 2024.02.04.)
- [21] Magyar Honvéd, 1997/46, 24.
- [22] NAVA: Goncz - Ercsi, Ercsi II. 1996. ID: 00193_1996 https://nava.hu/id/00193_1996/ (Letöltve: 2025.02.25.)
- [23] NAVA: Magyar IFOR – 1996. ID: 00278_1996 https://nava.hu/id/00278_1996/ (Letöltve: 2025.02.24.)
- [24] NAVA: IFOR elutazás Tökölről – 1996. ID: 03400_1996 https://nava.hu/id/03400_1996/ (Letöltve: 2025.02.25.)
- [25] Ercsi SFOR I. – 1996. ID: 05456_1996 https://nava.hu/id/05456_1996/ (Letöltve: 2025.02.25.)
- [26] A Portugáliában gyakorlaton résztvevő amatőr felvételek alapján. Elérhető: https://www.facebook.com/nyolcvannyolc/photos/pb.100064424480179_-2207520000/1319268554754897/?type=3 (Letöltve: 2023.11.07.)
- [27] https://www.facebook.com/nyolcvannyolc/photos/pb.100064424480179_-2207520000/1317398004941952/?type=3 (Letöltve: 2025.04.09.)
- [28] MH 88 KVZ és előd szervezetek Nostalgia Baráti köre https://www.facebook.com/1725033724435044/photos/pb.100066941990773_-2207520000/1751628015108948/?type=3 (Letöltve: 2025.02.25.)
- [29] Bacsoni Tamás – Molnár Sándor: Magyar katonai egyenruhák 1957–1990. Huniform könyvek, Budapest, 2010, 65.
- [30] Blog Repuplik: 295. – Bevonulás az ezredfordulón. https://milstory.blogrepublik.eu/2011/09/23/295_bevonulas_az_ezredfordulon/ (Letöltve: 2025.02.25.)
- [31] Blog Repuplik: 359. – Az I.-es kapu. <https://milstory.blogrepublik.eu/2012/06/19/359-az-i-es-kapu/> (Letöltve: 2025.02.25.)
- [32] Ármádia. 2001. októberi adás. <https://www.youtube.com/watch?v=OaBUAA3V0Vc> (Letöltve: 2025.02.25.)
- [33] Ármádia. 2003. decemberi adás. <https://www.youtube.com/watch?v=M0qoZ6dQGrk> (Letöltve: 2025.02.25.)
- [34] https://www.facebook.com/photo.php?fbid=723220236284140&set=pb.100057885090341_-2207520000&type=3 (Letöltve: 2025.02.25.)
- [35] 9/2005. (III. 30.) HM rendelet „a Magyar Honvédség Öltözködési Szabályzatának kiadásáról” https://jogkodes.hu/jasz/2005_9_hm_rendelet_9923377 (Letöltve: 2025.02.25.)
- [36] Ripstop. <https://www.4camping.hu/cikkek/outdoor-anyagok-es-technologiak/ripstop/> (Letöltve: 2025.02.25.)
- [37] Combat Gear Blog: 2000M Gyakorló Ruha. https://combatgear.blog.hu/2013/03/27/2000m_gyakorlo_ruha (Letöltve: 2025.02.25.)
- [38] Combat Gear Blog: 2003M (2004M) Sivatagi kalap. https://combatgear.blog.hu/2013/03/27/title_1637119 (Letöltve: 2025.02.25.)
- [39] Honvedelm.hu: A Magyar Honvédség folytatja afganisztáni szerepvállalását. <https://honvedelm.hu/hirek/hazai-hirek/a-magyar-honvedseg-folytatja-afganisztani-szerepvallalast.html> (Letöltve: 2025.02.25.)
- [40] Bevetés. Katonai Filmstúdió, 2004. Rendezte: Schütz Gergely. <https://www.youtube.com/watch?v=2VTznpZyoZQ> (Letöltve: 2025.02.25.)
- [41] 53/2010. (IV. 30.) HM utasítás <https://jogkodes.hu/doc/4099997> (Letöltve: 2025.02.24.)
- [42] Combat Gear Blog: Új magyar egyenruha család (2.). https://combatgear.blog.hu/2016/08/01/uj_magyar_egyenruha_csalad (Letöltve: 2025.02.25.)